

Rasizmus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci

TOMÁŠ PROFANT

Institute of International Relations, Prague, Czech Republic
Comenius University, Bratislava, Slovakia

E-mail: profant@iir.cz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7382-9467>

Racism in Development and Development Cooperation

Abstract: Development cooperation or aid is often perceived as a form of charity or a good deed that is being carried out only with the best intentions. Racism, on the other hand, is most often connected with right wing extremism (even though in Slovakia it is connected also with the wider political center). The basic assumption of this theoretical article is the opposite. One can find racism also in development and development cooperation. The article tries to answer the following question: What are the main forms of racism in development and development cooperation? On the basis of the extant and my own research the article categorizes the forms of racism in development and development cooperation and identifies the three main ones: development discourse, structural racism connected with the racially differentiated global capitalist system and an everyday racism connected with racially biased institutions. The conclusion poses a question regarding the way one may fight these forms of racism and briefly answers it.

Keywords: racism, development, development cooperation, discourse, everydayness.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1611>>.

Article first published online on 3 December 2019.

Tibor Loran, rómsky vyučujúci na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, v roku 2012 obvinil jej rektora, Vladimíra Krčméryho, z rasizmu kvôli údajnému pracovnému a mzdovému znevýhodňovaniu v porovnaní s nerómskymi kolegami. Zamestnanci Ústavu rómskych európskych štúdií nad tým vyjadrili rozhorčenie a riaditeľ tohto ústavu a zároveň predseda Parlamentu Rómov Ladislav Fízik sa vyjadril, že „*zásluhy a postoje profesora Krčméryho úplne vylučujú obvinenie z rasizmu*“. Fízik ďalej „*pripomenul, že rektor Krčméry osobne podporil viaceré projekty na zvyšovanie vzdelania Rómov. Ocenil tiež, že začal poskytovať charitatívnu pomoc nielen chudobným a zdravotne postihnutým v zahraničí, ale aj na Slovensku*“ (SITA 2012). Práve toto vyjadrenie dobre poukazuje na obvykle nevyslovaný predpoklad, že niekto, kto sa snaží pomáhať skupine ľudí inej farby pleti, automaticky nemôže byť rasista. Vladimír Krčméry je známy svojou zdravotníckou prácou v Keni, a preto nemôže byť rasista.

Jeden z argumentov tohto textu je presne opačný. Rasizmus sa nachádza v rozvoji a v rozvojovej spolupráci.¹ Skutočnosť, že niekto pomáha, alebo sa minimálne snaží pomáhať, neznamená, že zároveň nemôže byť jeho činnosť rasistická. Rasizmus teda nie je prítomný len v prostredí pravicového extrémizmu alebo v otvorene xenofóbných častiach širšieho stredného politického spektra, ale „*je úplne kompatibilný aj s liberálnym chápaním*

politiky“ (Ziai 2013: 15; pre podobnú pozíciu v českom prostredí pozri Hušek – Tvrďá 2016). Mojim východiskom je práve toto nuansované vnímanie rasizmu, ktoré umožňuje skúmať aj jemné odtienky zdánlivo nevinných diskurzívnych hierarchií.

Kritický postoj voči rasizmu v rozvoji je typický pre postrozvojový prístup (napríklad Escobar 1995), avšak kritika rasizmu (eurocentrizmu) v rozvojovej spolupráci je dnes bežnou súčasťou nielen menej radikálnych kritických prístupov (pozri napríklad Nederveen Pieterse 2001), ale aj učebníc rozvojových štúdií (Ziai 2017). Samotní praktici sa s touto kritikou (nedostatočne) vyrovnávajú v najrôznejších kódexoch vyobrazovania Iných (pozri napríklad PMVRO 2010) od osemdesiatych rokov minulého storočia.

Hlavným cieľom tejto teoretickej stati je vytvoriť kategorizáciu rasizmu v rozvoji a rozvojovej spolupráci a tým umožniť lepšiu štruktúrovanosť (nielen) vedeckého diskurzu na danú tému. Hlavným prínosom akademickej obci je vystavenie teoretickej perspektívy, ktorú bude možné naplňať v budúcnosti vlastným empirickým obsahom aj inými výskumníkmi.

Tento text rozširuje súčasnú česko-slovenskú akademickú produkciu na tému rasizmus o doteraz chýbajúci pohľad na spojenie rasizmu a rozvoja. Toto prostredie sa vyznačuje dôrazom na rasizmus vzťahujúci sa voči „tradičným“ Iným – najmä Rómom (Walach 2016; Ryšavý 2003), Židom (Kopeček 1998; Strobach 2015; Tomášek 2016), iným etnickým menšinám (Lišková 2016; Sýkora et al. 2016), prípadne migrantom (Cenker 2010; Lovisek 2011) a dôrazom na pravicový extrémizmus (Bartoš 2011; Mareš 2001). Základom diskusie o tomto rasizme je analýza rasových a kultúrnych stereotypov, sociálneho vylúčenia alebo časti stranického spektra.

Hoci teoretické spracovanie fenoménu rasy a rasizmu je v českej a slovenskej akademickej produkcii prítomné (Hamar – Szaló – Šlesingerová 2007; Machalová 1997), doteraz sa s malými výnimkami (Fecenková 2013; Horký 2011; Hruběš – Vávrová 2015; Pavlicová 2012) v tomto priestore nediskutovalo o rasizme v rozvoji a rozvojovej spolupráci ako špecifickom fenoméne. Predkladaná teoretická stať tak obohacuje česko-slovenskú akadémiu o pohľad na rasizmus, ktorý tu doteraz chýbal a na ktorom sa dá následne vystavať empirická analýza.

Táto teoretická stať pokúsi odpovedať na otázku: Aké hlavné formy rasizmu možno nájsť v rozvoji a rozvojovej spolupráci?

Teoretické argumenty budú okrem príkladov zo zahraničnej sekundárnej literatúry ilustrovať aj výsledky môjho vlastného výskumu vychádzajúceho z kritickej diskurzívnej analýzy najmä PR textov produkovaných vládnyimi agentúrami a mimovládnyimi rozvojovými organizáciami v Rakúsku a na Slovensku (Slovenská agentúra pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu, Rakúska rozvojová agentúra, Nadácia Pontis, Človek v ohrození, CARE Austria a Austroprojekt) a z rozhovorov s 24 predstaviteľmi týchto organizácií (Profant 2019). Kritická diskurzívna analýza sa venovala najmä skúmaniu detailných lingvistických reprezentácií sociálnych aktérov a akcií (Leeuwen 2008) a všimla si ich hierarchizácie. Čo sa týka rozhovorov, v prípade slovenských organizácií a Austroprojektu išlo o všetkých relevantných členov skúmaných organizácií, v prípade ADA a CARE boli respondenti vybraní seniornými zamestnancami.

Výskumy, ktorých výsledky preberám, používajú rôzne metódy, najčastejšie ide o diskurzívne analýzy ukotvené v postštrukturalizme (napríklad Noxolo 2006), menej často o antropologický výskum (Crewe – Fernando 2006), niekedy o osobné postrehy anonymizovaných pracovníkov v mimovládnych organizáciách (MVO; pozri Secret aid worker 2015). Metódou mojej práce je využiť tieto existujúce empirické výskumy do vytvorenia ucelenej teoretickej perspektívy, ktorá zjednoduší prácu budúcich bádateľov a bádateľiek.

Najprv však bude nutné definovať, čo presne rasizmus je, aby bolo možné následne určiť, ktoré konkrétne praktiky pod termín rasizmus spadajú. Následne sa budem venovať trom hlavným formám rasizmu – diskurzívnej, štrukturálnej a každodennej.

ČO JE TO RASIZMUS?

Človek nie je farebným, divochom, barbarom, nečistým, diabolským, nerozvinutým alebo jednoducho menejcenným sám o sebe alebo od prírody. Takým je vždy až v sociálnom vzťahu k niekomu, kto je mu opakom (Hund 2007: 28–29). Rasizmus je teda v prvom rade nerovným sociálnym vzťahom. Vzťah medzi Nami a Nimi je sociálne skonštruovaný a rasizmus tak predchádza konštrukcii *rasy* alebo iného nástroja na odlišenie nerovných skupín ľudí.² Rasy sú produktom rasizmu (Tamtiež: 120). Odlišná farba pleti nemusí viesť k rasovej hierarchizácii, ako tomu bolo v prípade starovekých Egyptanov a ich tmavších južných susedov Nehesi, a naopak rasizmus vzniká aj tam, kde nie je odlišná farba pleti, ako v prípade anglického rasizmu voči farbou pleti podobným írskym katolíkom (Allen 2012) alebo v prípade gréckych otrokov prirodzene považovaných za odlišných podobne ako zvieratá od ľudí (Hund 2003: 8–10). V tomto zmysle je rasizmus mnohoraký fenomén a takzvaný rasový rasizmus (Hund 2007: 13) je len jednou z jeho foriem. Aj ten však slúžil na zakrytie kultúrneho jadra, ktoré je vlastné všetkým formám rasizmu.

Rasizmus je teda dôsledkom nerovnosti a tá zas je základným predpokladom ako kolonializmu, tak rozvojovej spolupráce. Biologické a kultúrne prvky rasizmu sú v rasizme najčastejšie zmiešané, a kým tie prvé sú obvykle nezmeniteľné, kultúrne prvky rasizmu sa minimálne v teoretickej rovine dajú meniť. Dominantne biologický rasizmus neskorého kolonializmu sa od svojho biologického základu posúval už od dvadsiatych rokov 20. storočia k takzvanému novému rasizmu, ktorý má kultúrny základ. Je to rasizmus „*éry ,dekolonizácie‘*“ (Balibar 1991: 21). Jeho dominantnou témou „*nie je biologická dedičnosť, ale neprekonateľnosť kultúrnych odlišností*“ (Tamtiež).

Tu však treba poznamenať, že posun k novému rasizmu nie je univerzálny a biologický rasizmus založený na farbe pleti a iných vrodených charakteristikách zdanlivo zdiskreditovaný kolonializmom a holokaustom pretrváva a koexistuje spolu s kultúrnym rasizmom. Obom týmto typom rasizmu sa venujú vyššie uvedené české a slovenské akademické analýzy.

Tieto dva typy rasistického diskurzu je treba teoreticky odlišiť, aby bolo možné zasadiť rasizmus rozvoja a rozvojovej spolupráce do kontextu súčasnej biologickej, kultúrnej a sociálno-geografickej nerovnosti. Kým biologický rasizmus si zjavne zasluhuje byť nazývaný rasizmom, v prípade kultúrneho či nového rasizmu sa často píše napríklad o xenofóbii, šovinizme či rasizme kultúrnej odlišnosti, prípadne o orientalizme. Hierarchie v rozvojovom diskurze sú zas najčastejšie označované pojmom eurocentrizmus. V tomto zmysle píše Rattansi (2007: 95) o „*silnom rasizme*“, za ktorý považuje biologický rasizmus s nezmeniteľnými charakteristikami, ale odmieta definovať nový – kultúrny – rasizmus, pretože kritériá schopné odlišiť rasizmus od nerasizmu jednoducho „*zlyhávajú pri osvetľovaní a variabilite spôsobov, akými sa rasizmus prejavuje*“ (Tamtiež: 97). Jednoduchá nálepka rasizmu či rasistu zahmlieva skutočnosť, že existuje kontinuum na spektre od biologického rasizmu po „*veľmi mätlúcu a voľnú zmes kultúrnych stereotypov*“ (Tamtiež: 109). To nemení nič na skutočnosti, že pre neho napríklad islamofóbia, ktorá nemusí nutne byť „*silno rasistická*“, môže v niektorých kontextoch nadobúdať „*relatívne silné rasistické formy*“ (Tamtiež: 111).

V českom prostredí podobnú pozíciu zastáva Pavel Barša, ktorý sa vymedzuje voči Meleghovmu stieraniu rozdielov medzi orientalizmom a balkanizmom a medzi predsudkami voči balkánskym a malým stredoeurópskym národom a chápaniu ich všetkých ako súčasti najkrajnejšej polohy – rasizmu. Podľa Baršu (2015: 13) je „*heuristicky plodnejšie vziať do úvahy kvalitatívnu odlišnosť rôznych podôb skupinového nepriateľstva a negatívnej stereotypizácie – od rasovo vylučujúceho orientalizmu cez rasovo dvojznačný balkanizmus až po kultúrny asimilacionizmus Nemcov voči Čechom a ďalším západným Slovanom*“.³

V tejto teoretickej stati zastávam pozíciu usilujúcu o využitie Rattansihu a Baršovej kritiky paušalizácie rasizmu a o jeho nuansované vnímanie. Táto pozícia však zároveň uznáva

jednotný základ všetkých typov rasizmov. Tabuľka č. 1 ukazuje azda heuristicky plodné odlišenie troch typov rasizmu podľa základných hierarchických jednotiek, ktorými sú rasa, kultúra a sociálno-geografická jednotka, najčastejšie krajina.

Tabuľka č. 1
Tri typy rasizmu podľa základných hierarchických jednotiek

Rasizmus			
Typ	Biologický (tvrdý)	Nový (mäkký)	
		Kultúrny	Rozvojový
Hierarchická jednotka	Rasa	Kultúra	Sociálno-geografická jednotka (napríklad krajina)

Zdroj: Autor.

Základom všetkých typov rasizmu je rasizácia. Tradične je chápaná ako proces reprezentácie prikladajúci sociálny význam biologickým, kultúrnym či náboženským charakteristikám a na ich základe vytvárajúci etnizované skupiny, ktoré týmto homogenizuje. Avšak ku kultúrnym charakteristikám treba pridať aj sociálno-geografické. Nepatria sem len napríklad lenivosť či racionalita, ale aj základné prvky rozvojovej hierarchie, ktoré sa na prvý pohľad nezdájú byť kultúrnymi, napríklad HDP na osobu alebo technologická vyspelosť. Zdanlivo neutrálne tvrdenie, že Spojené štáty americké majú vyššie HDP na osobu ako Česko alebo Ghana, či v istom zmysle identické tvrdenie, že Spojené štáty americké sú rozvinutejšie ako zmienené krajiny, tu v kontexte dominantného diskurzu považujem za rasistické. Vychádzajú z arbitrárnej hierarchie, ktorej základom je práve HDP na osobu. To následne vytvára nerovné skupiny. Inými slovami, rôznym, vo svojej podstate rovnocenným skupinám pripisuje nerovné hodnoty. Neutrálnosť jednoduchého čísla narúša kontext, ktorý vysvetľuje, že nejde o náhodnú voľbu, ale že ide o stáročia budovaný rasistický diskurz. V ňom nijakou náhodou konštantne dominujú tie isté rasy/kultúry/krajiny. Ak by sme však napríklad považovali za mieru rozvoja úroveň kriminality, počet sebevražď, sociálnu súdržnosť vidieckej spoločnosti, mieru pohostinnosti voči cudzincom alebo rešpekt voči starším, rebríčky rozvoja by zrejme vyzerali inak (Ziai 2004: 142).

Z uvedeného sa môže zdať, že za rasistické je možné označiť takmer čokoľvek. To je presne ten dôvod, pre ktorý sa Rattansi zdráha používať toto slovo na iné než tvrdé (rasové) formy rasizmu. Môj postoj je opačný. Tvrdenie, že napríklad Francúzi lepšie varia ako Angličania, alebo naopak, že sú to zženštilí žabožrúti, nepovažujem za rasistické, pretože sa odohráva medzi dvoma mocensky rovnocennými skupinami – Francúzskom a Veľkou Britániou – akokoľvek toto tvrdenie v sebe obsahuje rasizáciu. Rasizácia sama o sebe na rasizmus nestačí, musí byť prítomná v kontexte mocenskej nerovnosti a ten medzi Francúzskom a Veľkou Britániou chýba. Na druhú stranu z uvedeného vyplýva, že obrovské množstvo tvrdení o národoch, kultúrach, krajinách či inak rozdeľných geografických jednotkách bude rasistické, aj keď nebude obsahovať nič z kategórie biologického rasizmu.

O rasizmus potom ide v prípade, ak rasové, kultúrne, sociálne alebo ekonomické charakteristiky vysvetľujú nerovnosti, legitimizujú nerovné zaobchádzanie alebo pripisujú rôznym skupinám nerovné hodnoty (Ziai 2013: 15). Rasizmus konštruje kauzálne interpretácie pozorovateľných opakujúcich sa javov v spoločnosti a zároveň slúži ako riešenie pre tieto údajné problémy. Rasizmus tak dáva zmysel svetu. Popisuje ho a zároveň vysvetľuje (Miles 1991: 80).⁴ Inými slovami, rasizmus je historicky premenlivým (Hund 2007: 34–81)

fenoménom reprezentácie (Miles 1991: 78–79) vpísanej do inštitucionálnych mechanizmov a štruktúr vedúcich k vylučujúcim praktikám. Nasledujúca časť predstavuje tri hlavné formy rasizmu a odpovedá tým na otázku položenú v úvode.

TRI FORMY RASIZMU V ROZVOJI A ROZVOJOVEJ SPOLUPRÁCI

Rasizmus sa v spoločnosti objavuje mnohokrátym spôsobom. Troma základnými formami sú diskurzívna, systémová a každodenná. Rasizmus možno nájsť v našej reči, napríklad v prejavoch politikov, štruktúruje spoločnosti v ich štátnych hraniciach, ako aj medzinárodné vzťahy na globálnej úrovni a napokon je prítomný v každodenných interakciách, napríklad v škole alebo v samoobsluže. Cieľom tohto úvodu k analytickým sekciám je predstaviť všetky tri formy a ich základné elementy.

Kľúčovým prvkom rasizmu na *diskurzívnej* úrovni je stereotypizácia. Je základom esencIALIZUJÚCEHO a HOMOGENIZUJÚCEHO diskurzu a je „*súčasťou udržiavania sociálneho a symbolického poriadku [...], zvykne sa objavovať tam, kde sú výrazné mocenské nerovnosti*“ (Hall 1997: 258). Mocenské nerovnosti sú zrejme medzi bielymi a čiernymi alebo rozvinutými a rozvojovými. Stereotypy ako súčasť rasizácie redukujú Iného na ľahko viditeľné charakteristiky, zveličujú a zjednodušujú ich a upevňujú ich v diskurze ako nemenné (Tamtiež). Na diskurzívnej úrovni rasizmus obvykle predpokladá negatívne stereotypy (Miles 1991: 79), avšak legitimizáciu nerovných vzťahov zaisťujú aj tie pozitívne: „*Černoch je divoch (kanibal) a zároveň najposlušnejší a najdôstojnejší zo sluhov (nositeľ jedla); je zosobnením neskrotnej sexuality a zároveň je nevinný ako dieťa; je mystický, primitívny, jednoduchý a zároveň ten najprefikanejší klamár a manipulátor sociálnych síl*“ (Bhabha 2004: 118). Stereotypy ako základná forma reprezentácie Iných v rasistickom diskurze sú teda rôzne a tu je zrejma ambivalencia rasistického koloniálneho (a rozvojového) diskurzu, ktorý je základom rasizmu v zmysle nerovného sociálneho vzťahu. Stereotypy zvyrazňujú odlišnosť medzi rasami alebo kultúrami a pozitívna odlišnosť vytvára reformovateľného Iného a s ním potrebu reformy, teda vládnutia (Tamtiež: 119). Ambivalencia stereotypov umožňuje vytvorenie rozporu medzi strachom a túžbou a tým koloniálne fantázie (Tamtiež: 104). Jednoznačnosť a jednostrannosť stereotypov by obmedzovala efektivitu moci a vedenia, ktorá produktívne funguje na základe nejednoznačnosti. Kľúčová je nadradenosť Ja a podriadenosť Iného, zaistená jeho umlčováním prostredníctvom jeho poznania a uzurpovaním priestoru pre jeho reprezentáciu. V takom prípade môže ísť aj o etnocentrickú zhovievavosť. Aj takéto poznanie Iného umožňuje rasistickú prax.

Hoci rasizmus môže byť intencionálny, jeho dopady môžu byť aj dôsledkom neintencionálnych praktík (Goudge 2003: 38) a môžu byť ukryté v rasovo zdanlivo neutrálnych či farboslepých inštitúciách, až sa stáva štruktúrnou charakteristikou spoločnosti. Tu ide o druhú základnú – *systémovú* – formu rasizmu. V tomto zmysle píšú napríklad Omi a Winant (2014) o rasovej formácii, Miles (1991: 84–87) o inštitucionálnom rasizme, Feagin (2006) o systémovom rasizme a Bonilla-Silva (1997: 23) o rasizovanom spoločenskom systéme. Základným prvkom týchto prístupov je prekročenie vnímania rasizmu ako súboru predsudkov či diskurzu a prijatie štruktúrálnej perspektívy, v rámci ktorej sa diskriminácia stáva súčasťou inštitucionálneho fungovania spoločnosti ako rasovo alebo kultúrne definovaného systému. Uvedení autori hovoria o rasizme v spoločnostiach národných štátov, rasizmus je však globálny fenomén, ktorý nepôsobí globálne iba v zmysle existencie rôznych národných rasizmov (pozri Winant 2002), ale svet rozdeľuje podľa svojich hierarchických kategórií aj naprieč národnými štátmi. V tomto zmysle je možné upraviť definíciu Bonilla-Silvu (1997: 23) a hovoriť o globálnom rasistickom systéme. Ide o systém, v ktorom sú ekonomické, politické, sociálne a ideologické úrovne čiastočne štruktúrované podľa umiestňovania aktérov do rasových alebo kultúrnych kategórií. Kľúčovým prvkom tohto systému je globálna „*farebná línia*“ (Du Bois 2007: 3), deliaca svet podľa rasy a zároveň podľa globálnej štruktúry vykorisťovania (pozri aj Anievas – Manchanda – Shilliam 2014: 1). Práve uvedená štruktúra poukazuje na nedostatočnosť

konceptualizácie globálnej línie na základe farby a na potrebu doplnenia rasy (farby) o kultúru – o diskurz rozvoja. Globálny rasistický systém zahŕňajúci rozvojový diskurz a neokoloniálnu deľbu práce bude analyzovaný v druhej sekcii tejto časti.

Kľúčovou súčasťou rasových systémov, či už globálnych, alebo národných, je tretia forma rasizmu – *každodennosť* – analyzovaná v tretej sekcii tejto časti. Táto kategória prepája štruktúrally a diskurzívny rasizmus s rutinnými situáciami v každodennom živote (Essed 1991: 2). Drobné rasistické akty bežného života nie sú náhodné, ale sú v každodennom rasizme konceptualizované ako súčasť širšieho vzorca správania, ktorý im dáva zmysel. Rasizmus potom nie je (len) diskurzom alebo štruktúrou, ale je aj konkrétnou praxou, ktorú vykonávajú konkrétni aktéri. Napríklad ľudia môžu o Rómoch tvrdiť, že sú leniví, a potom im odmietnuť dať prácu, pretože sú to Rómovia, teda pravdepodobne leniví ľudia. Túto prax je na jednu stranu možné od rasistického diskurzu odčítať, na druhú stranu každodennosť diskurz rasizmu vytvára (Fields 2012). Rasistické praktiky tak neustále reprodukujú vieru v existenciu rás a tým pádom zospodu produkujú to, čo zvrchu vzápätí vplýva na aktérov, aby podľa toho konali. Kruh rasistického spoločenského systému sa tým uzatvára. Rétorika a prax rasizmu sú inherentne diskurzívne prepojené prostredníctvom rasizovaných subjektov. Toto platí ako pre rasizmus na mikroúrovni, tak pre rasizmus na makroúrovni (globálnej úrovni). „*Meniace sa dominantné koncepcie ‚rasy‘ boli formované meniacimi sa vzorcami globálnej akumulácie kapitálu a zároveň túto akumuláciu umožňovali*“ (Wilson 2012: 22). Globálny kapitalizmus produkuje nerovnosť a s ňou rasy a zároveň takto sociálne skonštruované rasy formujú spôsob, akým rasizovaný globálny kapitalizmus funguje.

Kategorizácia rasizmu do troch zmiených foriem je potom dôsledkom ich úzkeho prepojenia, ale zároveň užitočnosti ich analytického oddelenia. Systémová nerovnosť vedie k vzniku rás, teda k diskurzu rasizmu, ktorému sa následne prispôsobujú spoločenské inštitúcie a každodenné konanie, aby tak systémová a rasovú nerovnosť naďalej prehlbovali. Nasledujúca sekcia sa venuje sociálnej konštrukcii nerovnosti v rozvojovom diskurze, sekcia po nej globálnemu rasistickému systému a posledná sekcia sa venuje rasovej každodennosti rozvojovej spolupráce.

Rozvojový diskurz

Základným prvkom kontinuity rasistického civilizačného diskurzu z koloniálneho obdobia je duálne rozdelenie subjektov a objektov diskurzu. Z civilizovaných sa stali rozvinutí a z barbarov rozvíjajúci sa. Objektom diskurzu však viac nie sú (len) ľudia, ale sú nimi (aj) geografické jednotky. Podobne ako bol uzlovým bodom v rasistickom koloniálnom diskurze biely muž, tak je ním dnes (post)industriálna krajina, typicky Spojené štáty americké (Ziai 2006: 37). Od nej sa odvíjajú hierarchie označujúce, čo je rozvinuté a čo sa ešte len rozvíja.

Zmenou oproti koloniálnemu diskurzu, ktorá odkazuje k novému, kultúrnemu rasizmu, je možnosť dosiahnuť rozvoj. Rozvíjajúci sa rozvoj zatiaľ ešte nedosiahli, ale sú na ceste smerujúcej k nemu. Odlišnosť viac nie je nemenná a netýka sa rás, ale kultúr a krajín či regiónov.

Na druhú stranu rozvoj stráca svoju temporálnu teleológiu. Hoci stále platí, že rozvojová hierarchia sa v diskurze temporalizuje, takže Oni sú ako My v minulosti – slovami zamestnanca Slovenskej agentúry pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu (SAMRS): „*Kľudne by sa dalo povedať, že [Gruzínsko] je možno Slovensko pred päťnástimi alebo dvadsiatimi rokmi*“ (Rozhovor č. 12, 2013) – zároveň platí, že v najchudobnejších regiónoch sa rozvoj mení na boj proti chudobe a v ich prípade sa neočakáva dosiahnutie rozvoja v zmysle industrializácie či životnej úrovne bohatého Západu. Chudobné krajiny viac nie sú „menej rozvinuté“, už sú len „menej“ (Ferguson 2006: 189). Nezaostávajú, ale sú akosi prirodzene či rasovo navždy za Západom. Niekdajšia prekonateľná globálna rozvojová hierarchia sa mení naspäť na neprekonateľnú (Tamtiež: 176–193).

Dvoma základnými rasistickými diskurzívnymi mechanizmami v rozvojovom diskurze sú *othering* a *worlding*. *Othering* vytvára z obyvateľov (kedysi) kolonizovaných krajín podriadených, menejcenných ľudí bez schopnosti konať či hovoriť (McEwan 2009: 122). *Worlding* premieňa celý takzvaný *tretí svet* na aktéra inferiérneho voči takzvanému *prvému svetu*, ktorého dominancia sa tak stáva prirodzenou namiesto toho, aby bola problematizovaná (Spivak in Kapoor 2008: 43; McEwan 2009: 128). Základom *othering* a *worlding* sú kultúrne stereotypy (pozri tabuľku č. 2). Jeden príklad stereotypizácie za všetky: V otázke vzťahu k prírode sa jedna slovenská respondentka vyjadrila, že pre Keňanov je príroda „zdroj príjmov“, kým pre Slovákov „je niečo, čo treba ochraňovať“ (Rozhovor č. 3, 2013; pre podobnú sadu hierarchických dichotómií pozri napríklad McEwan 2009: 123; Blaut 1993: 17).

Tabuľka č. 2
Stereotypy v rozvojovom diskurze

MY	ONI
Rozvinutí	Rozvíjajúci sa
Bieli	Čierni
Pokrokoví	Zaostali
Donori	Príjemcovia pomoci
Technologicky vyspelí	Technologicky zaostali
Racionálni	Iracionálni
Schopní vlády	Neschopní si vládnuť
Pracovití	Leniví
Sexuálne zdržanliví	Promiskuitní
Transparentní	Skorumpovaní
Úprimní	Prefikani
Usilujúci o rodovú rovnosť	Utláčajúci ženy
Chrániaci prírodu	Bezohľadní k prírode
Priemyselní	Poľnohospodárski
Demokraticí	Autoritárski
Vzdelaní	Nevzdelaní
Gramotní	Negramotní
Rešpektujúci menšiny	Utláčajúci menšiny
Umiernení	Krvilační
Dospelí	Detskí
Zdraví	Chorí
Aktívni	Pasívni
Veda	Okultizmus

Zdroj: Autor na základe vlastného výskumu a sekundárnej literatúry.

Stereotypy v tabuľke č. 2 sa dajú nájsť v diskurze rozvoja tvorenom vládnymi rozvojovými agentúrami či medzinárodnými organizáciami (pre SR a ČR pozri Horký 2011; Profant 2019; Pavlicová 2012; Fecenková 2013), ale v rámci sebaorientalizácie, ako aj voči Iným ich používajú aj obyvatelia globálneho Juhu či Východu, ktorí po rozvoji často túžia. Avšak Nimi používané rasové kategórie voči globálnemu Severu či Západu len zriedka možno nazvať rasizmom, vzhľadom na nerovný vzťah, v ktorom obvykle ťahajú za kratší koniec.

Čo sa týka obvyklých rasových kategórií, napríklad v Správe DFID hrá Británia rolu dospelého, ktorý disciplinuje a zároveň poskytuje pomoc vládam globálneho Juhu. Tie sú naopak v roli detí, ktorých správanie môže byť výzvou pre dospelých (Noxolo 2006: 260). Podobný stereotyp je prítomný v diskurze postkomunistickej transformácie – krajiny bývalého východného bloku sú v ňom v pozícii učiacich sa detí, kým Západ je v roli dospelých vyučujúcich (Buden 2013: 35–51). V oboch prípadoch ide o pripisovanie nerovných hodnôt odlišným skupinám, ktoré sú zároveň na mocensky zásadne odlišných úrovniach. Rasistický diskurz pôvodne legitimizujúci nerovnosť a dominanciu medzi kolonizátormi a kolonizovanými tu je reprodukován v rozvojovom diskurze medzi Severom a Juhom i medzi Západom a Východom. Skutočnosť, že obrazy detí umožňujú prekonanie hierarchie, znamená, že nejde o starý typ biologického rasizmu, ale že ide o nový kultúrny rasizmus prekonateľných rozdielov.

Základný prvok v tvorbe rozvojového diskurzu je špecifická vizibilita, ktorú tento diskurz poskytuje svojim objektom (Escobar 1995: 42). Táto vizibilita následne umožňuje zasahovanie na základe identifikovaných problémov. A tieto problémy obvykle predstavujú nedostatok v krajine globálneho Juhu, ktorý je naopak dostatkom v krajine globálneho Severu.

Zameranie na to, čo pozorovateľ alebo pozorovateľka vidí v danej krajine prostredníctvom rozvojového diskurzu, má za následok „*rasizáciu vtelených odlišností tým, že chudoba a bieda sú diskurzívne oddelené od koloniálnych procesov privlastnenia a akumulácie a esencionalizované ako produkty vrodenej neschopnosti a pasivity kolonizovaného*“ (Wilson 2012: 17–18). Rozvojový diskurz je teda rasistický nielen v poukazovaní na negatívne javy u Iného, ale aj v ich legitimizácii ako súčasti Iného ignorujúc a depolitizujúč prepojenie na Seba.

Príkladom môže byť stereotyp promiskuity spojený so šírením HIV, ktorý je súčasťou dominantného diskurzu napríklad v dokumentoch Populačného fondu OSN, Svetovej banky alebo USAID (Tamtiež: 106, 110). Jeho základným predpokladom je kultúrna determinácia šírenia HIV založená na trópe nezodpovedného Afričana, neschopného kontrolovať svoj chťič. Tento stereotyp pochádza z koloniálneho diskurzu 18. a 19. storočia (Tamtiež: 112). Problémom je, že „*vysoká úroveň ‚riskantného‘ sexuálneho správania nemôže sama o sebe vysvetliť omnoho rýchlejšie šírenie vírusu v subsaharskej Afrike v prarovnaní s ostatnými regiónmi*“ (Tamtiež: 104). Už od deväťdesiatych rokov na to poukazujú WHO a UNAIDS (Tamtiež). Príčiny prispievajúce k rýchlosti šírenia HIV zahŕňajú zlú ekonomickú situáciu v dôsledku neoliberalných reforiem presadzovaných od osemdesiatych rokov 20. storočia a následné nízke výdavky na zdravotníctvo a nižší nutričný príjem obyvateľstva, snahu nadnárodného kapitálu zaistiť si ťažbu nerastných surovín, ktorá vedie k bojom o tieto suroviny a následnému sexuálnemu násiliu, pri ktorom je väčšia pravdepodobnosť, že dôjde k prenosu vírusu, a takisto úpadok komunit a stratu živobytia, ktoré často vedú k predaju sexuálnych služieb s cieľom prežiť ťažké obdobie (Tamtiež). Wilson nachádza paralelu so situáciou po druhej svetovej vojne. Nebyť penicilínu, Európa by podľa ňu epidémii syfilisu a kvapavky. Napriek empirickým zisteniam preukazujúcim, že za šírením HIV sú materiálne aspekty, a nie (len) kultúra striedania sexuálnych partnerov, ktorá je v skutočnosti vyššia v bohatých a stredne bohatých krajinách (Tamtiež: 109), sa stratégia boja s AIDS naďalej zameriava na zmeny v sexuálnom správaní. Rasistický stereotyp tak má priamy dopad na konkrétnu materiálnu politiku rozvojovej spolupráce.

Autori a autorky diskurzu vytvárajú hierarchie medzi Nami a Nimi aj inak než len konštantnou reprodukciou hierarchických dichotómií. Ďalšia odlišnosť medzi Nami a Nimi sa týka toho, kto čo hovorí. Kým My vysvetľujeme a sme v pozícii expertov, Oni nám najčastejšie prejavujú vďačnosť, prípadne chvália Naše projekty. My si ich takisto chválime. Napríklad podľa Človeka v ohrození je „*náš koncept ekologickej záhrady najlepším riešením pre adaptáciu na klimatické zmeny v subsaharskej Afrike...*“ (PiP 2012).

V súčasnom rozvojovom diskurze sa dajú často nájsť aj pozitívne vyobrazenia Iných. Diskurz tak reaguje na kritiku orientalizmu pôvodne z pera Abdel-Maleka (2011, orig. 1963) a Saida (2008, orig. 1978) a kritiku reprezentácie hladomoru v Etiópii v rokoch 1984–1985. Negatívne reprezentácie tak nahrádza takzvaný zámerne pozitívny prístup (Dogra 2014: 7, 131).

Lidchi (1999: 99) ešte v deväťdesiatych rokoch identifikuje zmenu smerom k pozitívnemu vyobrazovaniu Iných v rozvojovom diskurze. Analýza Nandity Dogry (2014) potvrdzuje pozitívnu reprezentáciu najmä žien z globálneho Juhu ako aktívnych aktérok bojujúcich proti chudobe (avšak na rozdiel od Nás iba na mikro/rozvojovej úrovni, a nie na politickej/aktivistickej úrovni).

Hoci platí vyššie uvedené, že My sme najčastejšie v pozícii vysvetľujúcich expertov a Oni prejavujú vďačnosť, dochádza aj v otázke, kto má právo hovoriť a z akých pozícií, k čiastočným zmenám. Napríklad Nadácia Pontis na Slovensko pozýva odborníkov z Kene, ktorým tu organizuje prednášky. Z tých, čo bývajú poučovaní, sa stávajú učiteľia.

Najčastejšia pozitívna reprezentácia Iných je, že sa chcú učiť (Profant 2019). Ich pozitívne vyobrazovanie v takom prípade zachováva hierarchiu medzi Nami a Nimi a hlavným dopadom je tvorba obrazu Iného, ktorý je reformovateľný, a preto si zasluhuje našu pomoc. Adresát obrazového materiálu teda má dôvod finančne prispieť mimovládnej organizácii, pretože vidí, že jeho peniaze nevyjdú navniivoč.

Ich ďalšia pozitívna črta vychádza zo stereotypu ušľachtilého divoča (Nederveen Pieterse 1992: 32). V tomto prípade sú pre Iného charakteristické vlastnosti, ktoré západné Ja stratilo. Tanzánci sú „*šťastnejší ako my*“ a žijú život bližšie k prírode (Eriksson Baaz 2005: 158–159), podľa Slovákov sú Iní „*oveľa menej sebeckí ako my*“, „*funguje tam podstatne silnejší princíp solidarity*“ (Gažovič 2014: 134). Obvykle pasívny Iný je tak idealizovaný. V konečnom dôsledku sa však dichotomická hierarchia neprevracia. Pokrok spojený s rozumom a technologickou inováciou ostáva na strane Ja, kým pasivita a zaostalosť je na strane Iného. Návrat do šťastia divokej prírody sa nestáva cieľom rozvoja. To isté platí o stereotype bohatej miestnej kultúry, ktorá Nám umožňuje konzumovať exotického Iného a tým potvrdzovať jeho odlišnosť a zároveň normalitu Ja (Heron 2007: 65).

Navyše takáto pozitívna reprezentácia vedie k neutralizácii jednostrannej negativity narúšajúcej rovnostárske predstavy liberálnych subjektov. Šťastie a krásna príroda Iných vyvažujú ich chudobu (Andreotti 2011: 153; Koukolík in Hrubeš – Vávrová 2015: 10).

Podľa môjho vlastného výskumu sú Iní rozvojovými pracovníkmi vnímaní aj ako priateľskí, otvorení, milí, ale aj pracovití a cieľavedomí, dobre sa s nimi komunikuje a spolupracuje (Profant 2019). Hödl (2010) svojim výskumom medzi rakúskymi rozvojovými pracovníkmi vyvracia tvrdenia Paulety Goudge a Marie Eriksson Baaz a píše o srdečných a rovnocenných vzťahoch. Aj tu sa môže vynárať diskurz emocionálneho Iného oproti chladnej racionalite Ja, zapadajúci do rasistických dichotómií, avšak vyobrazenie afrického lekára vo fotografickej súťaži Globálneho vzdelávania je zrejším narušením rozvojového diskurzu. Iný je tu reprezentovaný váženou vysokopostavenou figúrou, nie je zosobnený nedostatkom Ja (technologicky nevypelý), nie je ani jeho opakom (dospelý/dieťa), nie je ani podriadeným, ktorý si zasluhuje pomoc (aktívny, učiaci sa, chudobný eko-poľnohospodár). Lekár je dominantným subjektom celospoločenského diskurzu. Hierarchický rozvojový diskurz sa teda dá narúšať reprezentáciami, ktoré nezapadajú do diskurzu ušľachtilého, či exotického, prípadne emocionálneho alebo krásneho/prírodného divoča, ale skutočne búrajú zažitú orientalistickú predstavu o Nás a Ich.

Rozhovory so zamestnancami v slovenskom rozvojovom aparáte však ukazujú limity zdanlivo progresívnych zmien v reprezentácii Iných. Podľa jedného respondenta napríklad stereotyp lenivosti o Nich neplatí, avšak pracovití sú „*akoby z núde*“ (Rozhovor č. 9, 2013). Ich šikovnosť sa zas prejavovala takou „*v úvodzovkách vychcanosťou*“ (Tamtiež).

Zamestnankyňa SAMRS na otázku ohľadom rozdielov medzi Keňou a Slovenskom v priebehu odpovede zdôraznila, že rozdielmi nemyslím „*že my sme lepší, alebo oni sú lepší [...], iba poukazujem na odlišnosti*“ (Rozhovor č. 14, 2014). Problémom je, že v mnohých zdanlivo nevinných rozdieloch bola prítomná hierarchia vychádzajúca zo základných prvkov rozvojového diskurzu, ako napríklad výška HDP, vzdelanostná úroveň či priemerná dĺžka života.

Kým negatívne reprezentácie Iných sú zrejmu súčasťou rasistického diskurzu rozvoja, otázkou ostáva, ako vnímať Ich pozitívne vyobrazovanie. Kľúčom k pochopeniu rasizmu je kontext konkrétnych reprezentácií.

Zatiaľ čo spôsob, akým v dôsledku kritiky orientalizmu mimovládne organizácie oslovujú spoločnosť, môže byť pozitívny, rámec, v ktorom zobrazujú Iných, ostáva nezmenený – My sme rozvinutí, Oni sa rozvíjajú a My zosobňujeme to, čo znamená rozvoj. To, že Oni sa snažia dosiahnuť Náš rozvoj, a preto sa o Nich dá hovoriť ako o pracovitých alebo učenlivých, tento základný rámec nijak nemení. Rasizmus rozvoja ostáva implicitne prítomný aj v pozitívnom vyobrazovaní Iných.

Problémom zámerne pozitívnych reprezentácií Iných je tiež depolitizácia nerovných mocenských vzťahov. Reprezentácia žien z globálneho Juhu ako aktívnych, a preto hodných našej pomoci (Dahl 2001: 19) mení boj o prežitie z otázky vykorisťovania na otázku efektívnosti tohto boja, čím depolitizuje nerovné mocenské vzťahy v súčasnom globálnom ekonomickom systéme a vedie k intervenciám ako podpora svojpomoci či mikropôžičky (Dogra 2014: 47; Eriksson Baaz 2005: 132; Wilson 2012: 45, 49).

Positívne obrazy Iných teda majú v tomto ohľade rovnaký dopad, ako Ich negatívne reprezentácie. Kým negatívne charakteristiky legitimizujú nerovné mocenské vzťahy (Oni sú leniví, a preto chudobní) a Náš vzťah k Nim nie je problém, pozitívne charakteristiky nerovné vzťahy ignorujú alebo zakrývajú (Oni sú snaživí, a preto si zaslúžia Našu pomoc). Ani v jednom z prípadov nedochádza k problematizácii nerovného mocenského vzťahu založeného na rase alebo úrovni rozvoja.

Navyše schopnosť konať je prezentovaná v týchto reprezentáciách „*ako dar venovaný konzumentami týchto obrazov [...] implicitne potvrdzujúci civilizačnú misiu. Predstava zachraňovanej obete, ktorú tieto obrazy údajne spochybňujú, tak nie je eliminovaná, ale je iba prepracovaná do inej podoby*“ (Wilson 2012: 68). Aj zdanlivo pozitívne obrazy tak v konečnom dôsledku môžu pôsobiť negatívne.

Bojovať proti rasizmu by malo podľa vlastných cieľov Globálne rozvojové vzdelávanie (GRV). Analýza českej Národnej stratégie globálneho rozvojového vzdelávania však ukazuje podobne ako analýza nemeckých materiálov GRV, ktoré využívajú nemecké MVO (Bendix – Danielzik – Kiesel 2015: 52–53), a analýza britskej výučby GRV (Andreotti 2011: 101), že napriek zdôrazňovaniu kritického myslenia tu pretrváva predstava lineárneho teleologického poňatia rozvoja. Existencia „*rozvinutých*“ (MZV ČR 2016: 3) či „*vyspelých*“ (Tamtiež: 17) a „*rozvojových*“ (Tamtiež: 3) krajín je daná. Je takisto zrejmé, že cieľom rozvoja je dosiahnuť stav rozvinutosti, teda podobnosti s rozvinutými krajinami. Z analýzy stratégie vyplýva, že rozvoj je to, čo takzvané rozvinuté krajiny dosiahli, naopak takzvané rozvojové krajiny sú na ceste k tomuto typu rozvoja (Kunová – Sobotková – Profant 2017). Hrubeš a Vávrová (2015) poukazujú na absenciu hlbšieho kritického vysporiadavania sa so stereotypmi a ich reprodukciou na hodinách GRV na základných a stredných školách v ČR.

Samotný rasizmus nie je v nemeckom GRV chápaný ako štrukturálny mocenský vzťah, ale je obvykle redukovaný na pravicový extrémizmus, prípadne na stereotypy, predsudky a kliše, teda na jeho diskurzívnu rovinu. Globálne materiálne rasistické štruktúry a ich

koloniálny pôvod sú v takomto poňatí rasizmu ignorované (Bendix – Danielzik – Kiesel 2015: 49; pre podobný argument vo vzťahu ku GRV v ČR pozri aj Hrubeš – Vávrová 2015: 19–20).

Positívne vyobrazovanie spolu s konceptami partnerstva a participácie a boj proti stereotypom v GRV však narúšajú rozvojový diskurz. V tomto zmysle sa rasizovaný projekt dá považovať za rasistický iba vtedy, „*ak vytvára alebo reprodukuje štruktúry dominancie založené na esencialistických kategóriách rasy*“ (UN in White 2002: 416). A z tohto dôvodu White hodnotí rasizmus na základe dvoch mierok: „*ako druh významu, ktorý je pripisovaný rase, a ako výsledok v zmysle štruktúr dominancie*“ (Tamtiež). Z toho vyplýva, že rozvojová spolupráca nemusí reprodukovat' rozvojový diskurz a tým prispievať k rasizmu v otázke významu a môže mať dopad na zmeny v štruktúrach dominancie a tým bojovať proti rasizmu v druhom meradle (pre opačný argument pozri Ziai 2013).

Kritická literatúra je v oboch prípadoch skeptická. Podľa Marie Eriksson Baaz existuje zrejme protirečenie „*medzi posolstvom partnerstva a obrazmi Seba a partnerov u donorov*“ (Eriksson Baaz 2005: 9). Rasizmus v rozvojovom diskurze nachádza množstvo ďalších autorov (Noxolo 2006; Ziai 2004; Goudge 2003). Systémová kritika rozvoja zároveň vníma rozvojovú spoluprácu ako neschopnú zmeniť globálnu rasovú štruktúru (Wilson 2012; Ziai 2013).

Zároveň však platí, že samotní rozvojoví pracovníci podliehajú antirasistickému diskurzu partnerstva a kritizujú eurocentrismus (Tamtiež: 153). Niektorí nechcú byť expertmi (Goudge 2003: 181). Iní ľutujú svoju účasť na rozvojovej spolupráci na globálnom Juhu (Heron 2007: 139). Podľa ďalších sa ľudia samotní musia rozhodnúť, čo pre nich rozvoj znamená (Ziai 2004, 2014: 9), pričom neexistuje jedno riešenie pre všetkých v podobe západného rozvoja (Tamtiež: 11). Naopak diskurz udržateľnosti tento typ rozvoja zásadným spôsobom spochybňuje (Ziai 2014: 10–11). Jednoducho povedané, rozvojový diskurz je dnes v otázke rasizmu medzi Nami a Nimi nekoherentný.

To je aj základné teoretické zistenie tejto časti. Hoci dominantným postojom je podriadené vyobrazovanie Iných, či už negatívne, alebo pozitívne, rozvojoví aktéri diskurz narušujú reprezentáciami Iných, ktoré nezodpovedajú pravidlám formovania tohto diskurzu. Kľúčové potom je skúmanie materiálneho prepojenia diskurzu s aktivitami rozvojových organizácií na globálnom Juhu.

Globálny rasistický systém a rozvojová spolupráca

Rasové základy súčasného globálneho kapitalistického systému boli položené počas kolonializmu. Nútená práca, ktorá sa najmä vo forme otroctva postupne rozšírila do celého sveta, sa stala súčasťou kapitalistického systému a umožnila bohatnutie európskych (a neskôr aj japonských) kolonizátorov. Jej špecifikom bola produkcia komodít určených pre svetový trh. Štyri storočia transatlantického rasizovaného obchodu s otrokmi viedli k vzniku rasistického módu produkcie. Rasová odlišnosť nelegitimizovala len privilégiá a dominanciu na jednej strane a zaberanie pôdy a bohatstva na strane druhej, ale aj rasovú deľbu práce spojenú s rôznymi formami donucovania (Mullings 2008).

Rasizovaná deľba práce pretrváva i v súčasnom globálnom kapitalizme. „*Koloniálna rasizácia [...] bola vždy neoddeliteľne spojená s globálnou deľbou práce legitimizujúcou odlišné zapojenie pracujúcich ľudí do koloniálnej ekonomiky*“ (Wilson 2012: 169). Vysokosofistikovanú prácu v technologicky náročnej výrobe vykonávajú bieli zamestnanci, ktorých dopĺňujú zruční kolegovia z juhovýchodnej Ázie. Menej technologicky náročná priemyselná výroba sa presunula najmä (ale nielen) do Ázie. Rasové znevýhodňovanie nových migrantov, ako aj ich potomkov z druhej a tretej generácie v západnej Európe či Spojených štátoch má za následok na rase založenú deľbu práce v konkrétnych národných štátoch, a to napriek tomu, že študenti z etnických minorít v školách napríklad vo Veľkej Británii dosahujú lepšie výsledky ako ich spolužiaci z majority (Kapadia – Nazroo – Clark 2015).

Globálnu deľbu práce nedeterminuje len farba pleti (rasa), ale aj úroveň rozvoja. Prepojenie rasy a presunu priemyselnej výroby z krajín Západu do Ázie sa dá sledovať na klesajúcich výmenných reláciách. Výmenné relácie klesajú najrýchlejšie pre produkty vyrábané v Číne a v krajinách s nízkym príjmom, teda tam, kde žijú spoločnosti *rasovo* (a rozvojovo) *odlišné* od dominantne bielych bohatých krajín. Naopak najpomalšie klesajú výmenné relácie pre krajiny s vysokým príjmom, teda pre bielych (Kaplinsky – Farooki 2017: 206). Rozdiel medzi podielom sektorov s klesajúcimi výmennými reláciami preukazuje pretrvávajúce rozdelenie sveta v zmysle sofistikovanosti výroby. Toto rozvojové rozdelenie silno koreluje s rasou.

Korelácia rasy a úrovne rozvoja však nie je úplná. Existujú dominantne biele krajiny, ktoré nepatria medzi najrozvinutejšie, napríklad Česko. Problémom je tu tautológia spôsobená dvoma významami pojmu rozvoj. V prvom prípade ide o rasistické označenie vývojového štádia krajiny (napríklad rozvojová krajina, prípadne krajina s nízkym príjmom v rebríčku Svetovej banky), v druhom prípade ide o „objektívne“ postavenie krajiny v globálnej ekonomike spojené s úrovňou sofistikovanosti výroby (napríklad krajina na periférii). Tieto kategórie zodpovedajú dnes prekonaným kategóriám zaostalých alebo divochov na jednej strane (v zmysle vývojového štádia) a kolóniám na strane druhej (v zmysle postavenia krajiny v globálnej ekonomike). Štruktúra diskurzu aj globálnej ekonomiky však ostáva rovnaká. Len termín rozvoj dnes označuje ako vývojové štádium, tak postavenie v ekonomike. Hierarchické hodnotenie spoločností je dnes založené na ich postavení v globálnej ekonomike a to zas na sofistikovanosti výroby. Krajiny s vysokým HDP na osobu sú považované za „rozvinuté“ (nasledovania hodné) a „rozvinuté“ (s technologicky vyspelou ekonomikou). Kľúčový prvok diferenciacie viac nie je neprekonateľná „civilizovanosť“, ale opäť je to niečo, v čom víťazia bývalí kolonizátori – „HDP na hlavu“, hoci ich kolonizovaní dnes môžu dobehnúť a aj dobiehajú.

Ako bolo uvedené, Česko je konkrétnym príkladom, v ktorom kľúčovú úlohu diferenciacie zjavne nezohráva farba pleti, ale semiperiferálne postavenie v kapitalistickom hospodárskom systéme, teda úroveň rozvoja. Toto postavenie sa prejavuje oboma smermi. Na jednu stranu česká spotreba do istej miery zodpovedá spotrebe takzvaných vyspelých štátov. Českí spotrebiteľia „konzumujú“ globálnu rasovú nerovnosť, plynú im výhody z globálneho rasistického systému a jeho nerovnej deľby práce. Napríklad „*tantal je bežnou súčasťou spotrebného tovaru predávaného na českom trhu*“ (Rut et al. 2007: 11) a ťaží sa najmä v Kongu, kde je až 80 % svetových zásob, „*jeho ťažba tu prebieha v neľudských podmienkach*“ (Tamtiež: 10). Množstvo komodít analyzovaných v citovanej štúdii sa ťaží alebo pestuje v krajinách, v ktorých zároveň žijú ľudia s odlišnou farbou pleti. Česko je v diskurze rozvoja rozvinutou krajinou, v ktorej žijú prevažne bieli a títo vykorisťujú raso-odlišných a zároveň menej rozvinutých Iných.

Na druhú stranu niektoré dáta naznačujú, že Česko sa samo stalo „závislou trhovou ekonomikou“ (Nölke – Vliegenthart 2009) či čiastočne „*duálnou ekonomikou, ako je to v niektorých rozvojových štátoch*“ (Chmelař et al. 2016: 17). Základnými charakteristikami spôsobu, akým sú závislé trhové ekonomiky integrované do svetovej ekonomiky, je absencia alebo minimálne množstvo produkcie s vyššou pridanou hodnotou, založenej na inováciách. Miesto nej ekonomike dominuje aktívny zušľacht'ovací styk, teda montáž importovaných priemyselných produktov a ich následný vývoz (Nölke – Vliegenthart 2009: 679). Ďalším rysom je dominancia zahraničného kapitálu v národnom hospodárstve, ktorého dôsledkom je odliv kapitálových výnosov v podobe dividend a úrokov, prípadne vnútrofirmych tokov (Chmelař et al. 2016: 22). Dominancia zahraničných firiem v hospodárstve zahŕňa vlastníctvo bánk v rukách zahraničného kapitálu, čo znemožňuje strategické investovanie prostredníctvom bánk (ako tomu bolo v prípade Južnej Kórey a Taiwanu; pozri Epstein 2014: 26–28). Štvrtým rysom je využívanie podhodnotenej meny ekonomicky výhodné pre zahraničie, ktoré „*môže s určitou mierou nepresnosti pracovne nazvať 'neokoloniálnym' modelom trhovej adaptácie*“ (Pick 2009: 22–23). Piatou

typickou charakteristikou krajín periférie je nižšia mzda po zohľadnení produktivity (Galgóczi 2017). Vo všeobecnosti ide o globálnu nerovnú výmenu.

Rasistický rozvojový diskurz je tak aplikovateľný aj na farebne podobných Čechov. To, čím sa Češi odlišujú od napríklad rovnako bielych Nemcov, je úroveň rozvoja. Sú menej rozvinutí (technologicky vyspelí) a tomu zodpovedá aj semiperiferálne postavenie ich hospodárstva vo svetovej ekonomike (HDP na osobu), ako aj ich výmenné relácie. V globálnom rasistickom systéme je potom farba pleti až druhoradým prvkom štrukturálneho rasizmu. Ten je dnes založený na rozvojovom diskurze. Farba len do veľkej miery koreluje s rozvojom.

Diskurz a globálna štruktúra sú prepojené aj na konkrétnych miestach. Stereotypy môžu byť empiricky korektné a napriek tomu problematické, pretože môžu ignorovať mocenské nerovnosti, ktoré k danému stavu viedli. Dôkladná analýza by zrejme potvrdila stereotyp, že Dáni sú dočivľnejší než Tanzánčania, alebo slovami bývalej zamestnankyne Človeka v ohrození, že „v Keni plynie čas úplne inak ako u nás (a to značne pomalšie)“ (Bednárová 2010). Vysvetlenie tejto skutočnosti by však nemalo byť redukované (len) na kultúrnu odlišnosť, ale aj na odlišné infraštrukturálne podmienky, ktoré v Dánsku dočivľnosť uľahčujú a v Tanzánii ju sťažujú. To následne môže viesť k odlišnému vnímaniu hodnoty dočivľnosti. Pre niekoho to môže byť výsada kráľov, pre iného niečo nepodstatné. To, že niekam v Tanzánii prídete neskoro, sa jednoducho stáva a nie je to dôsledok pasivity alebo ľahostajnosti zo strany meškajúceho (Eriksson Baaz 2005: 96–97). Je to dôsledok materiálnych podmienok, ktoré ovplyvňujú kultúrne normy v spoločnosti. Pre návštevníkov globálneho Juhu však „bude každý oneskorený autobus [...] konkrétnym dôkazom inferiority [miestnych]“ (Goudge 2003: 52).

Samotná rozvojová spolupráca sa dá považovať za globálnu rasovú biopolitiku, prostredníctvom ktorej bohaté štáty chránia svoj blahobyť pred migrantami. Základným biopolitickým prvkom je snaha zaistiť sebestačnosť obyvateľstva na globálnom Juhu tak, aby bolo schopné vzdorovať chudobe v neľudských podmienkach a zároveň aby neohrozovalo globálny Sever (Duffield 2006: 74).

Globálny kapitalizmus je s rasou biopoliticky prepojený aj v konkrétnych materiálnych a diskurzívnych praktikách rozvojovej spolupráce. Príkladom je nemecká populačná politika v Tanzánii. Jej základom je predpoklad, že Tanzánci sú zaostalí a iracionálni, a preto nechcú mať menej detí a používať modernú antikoncepciu (Bendix – Ziai 2017b: 220). Napriek tomu, že ženy si prajú najčastejšie štyri alebo päť detí (v priemere 5,4), čo zhruba zodpovedá súčasnej úrovni plodnosti, je tu zo strany rozvojového aparátu vytváraný dojem „nenaplnenej potreby“ antikoncepcie (Tamtiež: 7), pretože ženy, ak by ich muži neutláčali, by údajne chceli mať menej detí.

Materiálne prepojenie sa týka farmaceutických koncernov a nemeckej vlády. V prípade nemeckej vlády je prítomná obava z environmentálnych dôsledkov rastu tanzánskeho obyvateľstva a stability spojenej s kúpnou silou obyvateľstva schopnou nakupovať nemecké produkty. Nemecká firma Bayer zas poskytuje antikoncepciu donorom, ako je USAID alebo Nadácia Billa a Melindy Gatesových. Výhodou pre Bayer je zväčšovanie trhového podielu a zvyšovanie známosti značky, dôležité v súvislosti s očakávaným nárastom dopytu po antikoncepcii a s predajom ďalších druhov antikoncepcie za trhové ceny. Iniciatíva pre bezpečnú antikoncepciu USAID podľa Bayeru predstavuje „inovatívnu cestu k otvoreniu trhov v rozvojových krajinách“ (in Bendix – Ziai 2017: 222).

Rasizmus rozvojového diskurzu rozdeľuje krajiny na rozvinuté a nerozvinuté podľa úrovne pôrodnosti. Toto rozdelenie následne vedie k materiálnym snahám o dobiehanie rozvinutých krajín prostredníctvom jej znižovania, ktoré je výhodné ako pre cieľ nemeckej vlády, tak pre obchody nemeckých farmaceutických firiem. Nemateriálny rasistický diskurz a materiálna prax sú tak spojené prostredníctvom vládnej biopolitiky, ako aj kapitalistických imperatívov. Bendix s Ziaiom však zdôrazňujú, že toto prepojenie neznamená, že farmaceutické firmy intencionalne presadzujú rasistický diskurz, aby zvýšili svoje zisky (Tamtiež: 223).

Kľúčovým poznatkom tejto časti je, že globálny rasistický diskurz operuje v globálnej rasistickej štruktúre svetovej ekonomiky. Svet sa delí na bohatých a chudobných podľa kategórií rasy a rozvoja. Tento teoretický základ je následne možné využiť na skúmanie prepojenia diskurzu s viac materiálnou globálnou ekonomickou štruktúrou. Príklad s tanzánskou infraštruktúrou ukazuje prepojenie stereotypu nedochvilnosti (diskurzu) s materiálnym postavením v rámci globálnej ekonomiky, príklad s tanzánskou populačnou politikou zas prepojenie stereotypu iracionality s materiálnou rozvojovou politikou vlád a korporácií spojenou s ich snahami v rámci globálnej ekonomiky.

Inštitucionálny rasizmus a rasová každodennosť v rozvojovej spolupráci

Globálna farebná línia sa okrem diskurzov, identít a štruktúr prejavuje aj v inštitúciách a v každodenných interakciách rozvojovej spolupráce. Vo farbospom svete rozvojovej spolupráce sú partneri v prvom rade rozdelení na donorov a príjemcov pomoci a napriek partnerstve je medzi nimi prítomná zjavná mocenská nerovnosť.

O tom, že sú rozdelení aj rasovo, sa verejne väčšinou mlčí (Goudge 2003: 51; Kothari 2006: 9; White 2002: 407; Wilson 2012: 3). Rozvojári sa pri otázke rasizmu zameriavajú na takzvaný obrátený rasizmus namierený voči nim (Goudge 2003: 26, 84, 87) alebo na rasizmus medzi rôznymi etnikami vnútri krajiny, v ktorej pôsobia (Tamtiež: 66–67), alebo sa zameriavajú na komplexnosť identitárnych otázok, čím ignorujú diskusiu o rasizme belochov voči zvyšku sveta (Tamtiež: 70), či odmietajú pripisovať akýkoľvek význam bielošom (Heron 2007: 97) alebo sa považujú za dobré belošky či dobrých belochov (Tamtiež). Rasizmus tak pre nich nie je osobnou ani inštitucionálnou agendou (Goudge 2003: 51).

Aby rasová každodennosť mohla fungovať, je potrebné, aby ju reflektovali inštitúcie rozvojovej spolupráce a navzájom sa tak tieto inštitúcie posilňovali s každodennými aktivitami. Zoznam 500 najvýznamnejších mimovládnych organizácií ukazuje pretrvávajúcu rasovú deľbu práce v tomto sektore. Až 78 % aktivít z vybraných organizácií sa odohráva na globálnom Juhu (33 % v Afrike), avšak 64 % z nich má svoje hlavné sídlo na Západe (5 % v Afrike). Viac ako 60 % osôb európskeho pôvodu sa nachádza vo vedúcich pozíciách (El Tom 2015; pre ten istý argument z výskumu v Nigeri pozri Loftsdóttir 2009: 7). Deväťdesiat percent dobrovoľníkov zo Spojených štátov je bielych a iba 5 % sa označilo za čiernych (Lough – Carter-Black 2015: 209). Hoci nerovnosť pretrváva, v ostatných rokoch dochádza k zmenám v obsadzovaní pozícií, čo sa týka etnického pôvodu alebo rasy (Crewe – Fernando 2006: 44; White 2006: 63; Secret aid worker 2015), avšak projektový cyklus vedie k časovému tlaku a rozhodovaniu na poslednú chvíľu, ktoré sa deje v centrálnych na globálnom Severe (Crewe – Fernando 2006: 50).

Inštitucionálny rasizmus sa prejavuje používaním medzinárodného jazyka, ktorým je angličtina aj v prípade, že týmto jazykom hovoriace osoby sú vo výraznej menšine (Tamtiež: 50; Karim 2011: 183–184).⁵ Súčasťou inštitucionálneho rasizmu však nie je len národný jazyk bývalých kolonizátorov. Sú ním aj symboly expertízy v podobe rozvojového žargónu, používania skratiek či citovania najnovších medzinárodných publikácií (Crewe – Harrison 2002: 98). Ďalšie spôsoby ktorými si zahraniční konzultanti zaisťujú nadradenosť nad miestnymi, sú zabratie väčšiny času určeného na diskusiu či odkazovaním na vlastnú prácu v iných krajinách, dávajúc najavo nižšiu dôležitosť národnej skúsenosti miestnych (Crewe – Harrison 2002: 98). Uvedenými spôsobmi sa vytvára hierarchia medzi tými, ktoré majú tento jazyk, tieto publikácie či zahraničné skúsenosti k dispozícii, či ich priamo vytvárajú, a tými, ktorí sa k nim vzhľadom na nedostatok materiálnych zdrojov nemajú ako dostať. Hierarchia potom koreluje s rozdelením na donorov a príjemcov, ktoré zas koreluje s rozdelením podľa farby pleti. Samotné použitie skratiek alebo angličtiny teda nemusí byť vždy rasistické, rasistickým sa stáva až v kontexte, v ktorom reprodukuje rasové alebo rozvojové hierarchie.

Inštitucionálna rasová nerovnosť sa prejavuje aj vo finančnej praxi. Podľa rozvojára pracujúceho v Zimbabwe zaisťujú biely riaditeľ navýšenie príjmov alebo schválenie plánov

lepšie ako čierny, hoc aj vzdelaný a skúsený (Kothari 2006: 16). Podobnú skúsenosť mám zo svojho pobytu v Togu v MVO Challenges. Riaditeľ ma brával na stretnutia s potenciálnymi donormi, pretože biela farba mojej pleti dodávala jeho organizácii vážnosť.

Miestne organizácie takisto preferujú bielych dobrovoľníkov z globálneho Severu, pretože ich považujú za bohatých a schopných viac pomôcť komunite (Caton – Santos 2009: 213; pre ten istý argument pozri aj Perold et al. 2013: 185–188). Bieli dobrovoľníci menia vnímanie organizácie, ktorá sa zrazu stáva globálnejšou. Okrem očakávania finančných zdrojov požívajú bieli dobrovoľníci viac rešpektu ako ich tmavší kolegovia a organizácia je vnímaná ako dôveryhodnejšia. Miestni si o nich myslia, že sú úprimnejší a jednoducho lepší (Tamtiež: 214; pozri aj Secret aid worker 2015).

Obsadzovanie vedúcich pozícií alebo prijímanie dobrovoľníkov na základe rasy tak môže byť akýmsi iracionálne rasistickým rozhodnutím založeným na kultúre, ale môže byť aj racionálnym, materiálne motivovaným rozhodnutím adaptovaným na rasistický spôsob fungovania rozvojovej spolupráce. Na druhú stranu samotní dobrovoľníci a dobrovoľníčky vo svojich správach reprodukovujú homogenizujúce orientálne stereotypy a seba reprezentujú ako hrdinov každodennosti či obhájkyné chudobných (Kontzi 2011: 42).

V každodennej interakcii potom bieloba slúži ako odznak nadradenosti zaisťujúci vstup prakticky kamkoľvek (Goudge 2003: 8, 77). Beloch sa napríklad na rozdiel od miestneho obyvateľa bez problémov dostane do parlamentu v Nikaragui (Tamtiež: 82) alebo do klubu (Tamtiež: 77).

Rasové rozdelenie vidno vo vnímaní expertízy. Bieloba je označovateľom statusu a expertízy (Kothari 2006: 16). Termíny expert či konzultant nie sú rasovo neutrálne, ale sú kontextuálne naviazané na osoby, s ktorými sú obvykle spojené. Belosi sú braní vážnejšie (Tamtiež). Čím belšia je osoba, tým menej toho musí dokazovať (Goudge 2003: 12). Vyjadrenia belochov nie sú spochybňované (Tamtiež: 72). Rozvojový diskurz takto konštruje jednotu žien založenú na rode, avšak zároveň v praxi ženy rozdeľuje podľa expertízy a pozície v rozvojovej spolupráci spojenej s farbou pleti. Pre biele expertky niekedy potom napríklad v Bangladéši neplatia miestne rodové normy a je s nimi zaobchádzané ako s mužmi (White 2006: 64–65).

Študentky, dobrovoľníčky alebo stážistky z globálneho Severu môžu byť považované za expertky na celé regióny globálneho Juhu po niekoľkomesačných pobytoch v danej oblasti (Karim 2011: 181; Win 2004: 124). „*Predstavte si na moment, že dvadsaťdvaročná Bangladéšanka, ktorá vie minimálne po anglicky, by mohla stráviť v Británii osemnásť mesiacov, potom sa vrátiť, aby napísala v bengálštine svoju doktorandskú prácu a tá by bola následne použitá ako výučbový materiál o britskej spoločnosti v Británii. Táto myšlienka je smiešna, ale presne toto sa stalo, akurát naopak. Celá situácia je štrukturovaná prostredníctvom rasového zvýhodnenia*“ (White 2002: 409).

Dalším spôsobom, ako sa rasa manifestuje v každodennosti rozvojovej spolupráce, sú enklávy alebo getá, v ktorých žijú bieli rozvojoví pracovníci (Kothari 2006: 16). Napríklad v Keni sa navzájom navštevujú, chodia do určitých barov, navštevujú športové udalosti, vytvárajú si špeciálne kluby s exkluzívnym členstvom, vymieňajú si knihy či podporujú svoje deti, aby sa hrali medzi sebou (Crewe – Fernando 2006: 48; pre ten istý argument o Nigéri pozri Loftsdóttir 2009: 7). Na druhú stranu existujú opačné snahy o bývanie v blízkosti miestnych obyvateľov alebo priamo s nimi a vyhýbanie sa getám bielych (Hödl 2010: 110–111). Napríklad ja som v Lomé býval v dome, v ktorom býval aj riaditeľ organizácie, pre ktorú som pracoval, ako aj jeho bratranec.

Súčasťou každodennosti je tiež zamestnávanie pracovníčok v domácnosti, o čom rozvojárí neradi hovoria, pretože to ide proti predstave rovnostárskeho liberálneho subjektu. Okrem materiálnej práce je však dôležitý psychologický prínos pracovníčok v domácnosti pre Nás v podobe potvrdzovania nerovného vzťahu medzi Nami a Nimi (Heron 2007: 67).

Každodennosť rozvojovej spolupráce poskytuje priestor pre drobné formy odporu. Experti z globálneho Juhu z vyšších vrstiev sú schopní sa naučiť rozvojový žargón a tým sa

vyrovnať expertom zo Severu. Miestne mimovládky môžu odmietnuť spolupracovať, ignorujú rady, spochybňujú potrebu zahraničných rozvojárov alebo hrajú rozvojovú hru iba naoko a napríklad neposkytujú donorom potrebné informácie. Hoci sa môže pri takýchto praktikách zdať, že ide o nekompetentnosť na strane miestnych, môže ísť o stratégiu, ako získať neformálnu moc potrebnú pre boj s jemnými mechanizmami vylúčovania (Crewe – Fernando 2006: 51–52). Moc sa jednoducho vykonáva nad slobodnými subjektami a predpokladá odpor (Foucault 2003: 216–218).

ZÁVER

Cieľom tohto článku bolo vytvoriť teoretickú konceptualizáciu rasizmu v rozvoji a rozvojovej spolupráci a identifikovať pritom existujúce hlavné formy rasizmu v rozvoji. Článok tým rozšíril existujúcu českú a slovenskú akademickú produkciu na tému rasizmu, ktorá je limitovaná svojim tematickým záberom venovaným problematike rasizmu voči Rómom a ďalším menšinám, migrantom a kladením dôrazu na pravicový extrémizmus. Spojenie liberálnej politiky a rozvojovej dobročinnosti s rasizmom v českom a slovenskom akademickom diskurze do veľkej miery a v teoretickom spracovaní úplne absentuje. Aké formy rasizmu sa teda nachádzajú v rozvoji?

V prvom rade je rasizmus prítomný v rozvojovom diskurze, ktorý sa prenáša do identít rozvojárov (ako aj príjemcov pomoci akceptujúcich ich vlastné nerovné postavenie). V tomto zmysle rozvojový diskurz zodpovedá základnej charakteristike rasizmu ako hierarchizácie Nás a Ich – pripisovanie nerovných hodnôt Nám a Im. Platí však, že tento diskurz, ako aj identity rozvojárov a rozvojářok, sú nekoherentné a pozitívne reprezentácie Iných nie sú neobvyklé. K antirasistickej praxi však nutne nevedú.

Druhou formou rasizmu v rozvoji a rozvojovej spolupráci je globálny rasistický systém reprodukovajúci sa ešte z obdobia kolonializmu. Nerovnosť vytvorená kolonializmom bola ospravedlňovaná rasovou odlišnosťou, ktorá v podobe kultúrnej odlišnosti v rozvojovom diskurze pretrváva dodnes a dodnes vysvetľuje deľbu práce založenú na rase (a úrovni rozvoja).

Tretou formou rasizmu je prepojenie rasistických inštitúcií rozvojovej spolupráce s jej každodennosťou. Tá je prejavom rasizmu a zároveň rasizmus vytvára. Rasová odlišnosť je v rozvojovej spolupráci denne reprodukovaná a využíva pritom ďalšie formy hierarchie, ako napríklad expertnosť alebo priestorovú oddelenosť či hierarchiu v oblasti jazyka.

Konceptualizácia rasizmu v rozvoji a rozvojovej spolupráci na tri zmienené formy umožňuje lepšie zarámovanie prípadných empirických štúdií. Analytické odlíšenie týchto troch rovín umožňuje nachádzať medzi nimi súvislosti bez toho, aby dochádzalo k ich ontologickému zmiešavaniu vo vedeckej produkcii.

Uvedené zistenia však zároveň vedú aj k praktickej otázke: Ako naložiť s problémom rasizmu v rozvoji a rozvojovej spolupráci? Základnou odpoveďou tu citovaných autorov a autoriek je odmietnutie sústrediť sa na individuálne „zlyhania“ či bežné správanie jednotlivcov, a naopak zdôrazňovanie potreby vysporiadať sa so štruktúrnym základom rasovej nerovnosti.

Tým, ako rasizmus vysvetľuje svet, umožňuje partikulárnu formu porozumenia ekonomickým a politickým vzťahom. Tým, že im svojským spôsobom umožňuje rozumieť, sa zároveň stáva súčasťou týchto vzťahov, a preto by sa stratégie na elimináciu rasizmu „mali zameriavať menej na snahu presvedčiť tých, ktorý artikulujú rasizmus, že sa „mýlia“, a viac na zmenu konkrétnych ekonomických a politických vzťahov“ (Miles 1991: 82).

Spoliehanie na osobnú transformáciu je príliš malý krok správnym smerom. Hoci platí, že rozvojoví pracovníci sú zodpovední za dôsledky vyplývajúce z rolí, v ktorých sa nachádzajú (Goudge 2003: 43), potrebná je „štruktúrna transformácia mocenských štruktúr v rozvojovom priemysle“ (Crewe – Fernando 2006: 52).

V tomto zmysle teda ide o dve vzájomne prepojené stratégie. Rozhodovanie o rozvojovej spolupráci treba decentralizovať smerom na Juh a tak bojovať proti rasovej hierarchii

medzi donormi a príjemcami pomoci a zároveň treba usilovať o zmenu globálneho rasistického systému, ktorý vôbec potrebu rozvojovej spolupráce vyplývajúcej z nerovnosti globálneho kapitalizmu vytvára. Až odstránenie obrovských nerovností umožní, aby neexistoval základný dôvod pre vznik rasizmu, ktorého sú rozvojová spolupráca a rozvojový diskurz iba derivátmi.

- ¹ Pojem *rozvoj* je tu v uvedený kurzívou pre nejasnosť jeho významu. Môže napríklad implikovať posun k lepšiemu, hoci tomu reálna prax *rozvoja* nemusí zodpovedať. Pre dôkladnejšiu verziu tohto argumentu pozri napríklad Ziaihó (2013). Vo zvyšku článku sú tento pojem a jeho rôzne tvary zbvavené kurzív, aby zbytočne nezaťažovali text.
- ² Pojem „rasa“ je tu v úvodzovkách, aby bola zdôraznená sociálna konštrukcia „rasy“, ktorá je dôsledkom rasizmu, a preto problematická (pre podobný argument v českom prostredí pozri Hamar et al. 2007: 9). Vo zvyšku článku je tento pojem zbvavený úvodzoviek, aby tieto zbytočne nezaťažovali text.
- ³ Ďakujem Pavlovi Baršovi za upozornenie na tieto jeho texty a za myšlienku vytvoriť rozdelenie rôznych typov rasizmov.
- ⁴ Miles uvádza príklad technologickej nadradenosti britského kapitalizmu v 19. storočí, ktorá potrebovala svoje vysvetlenie. Ním sa stala inherentná nadradenosť bielej rasy, ktorá údajne má biologickú schopnosť inovovať (Tamtiež). „Reálne existujúca“ (technologická) nadradenosť bola vysvetlená rasovou biologickou nadradenosťou. „Reálne existujúcou“ nadradenosťou tu mám na mysli technologickú nadradenosť skonštruovanú ako existujúcu v rozvojovom diskurze, v ktorom sú spoločnosti hierarchizované podľa sofistikovanosti používaných technológií.
- ⁵ Ďakujem jednému z recenzentov za myšlienku, že podobne je na tom francúzština či španielčina.

Literatúra

- Abdel-Malek, Anouar (2011): Orientalismus v krizi. In: Havránek, Vít (ed.): *Postkoloniální myšlení II*. Praha: tranzit.cz, s. 132–164.
- Allen, Theodore W. (2012): *The Invention of the White Race*. London – New York: Verso.
- Andreotti, Vanessa (2011): *Actionable Postcolonial Theory in Education*. New York: Palgrave Macmillan.
- Anievas, Alexander – Manchanda, Nivi – Shilliam, Robbie (2014): Confronting the Global Colour Line: An Introduction. In: Anievas, Alexander – Manchanda, Nivi – Shilliam, Robbie (eds.): *Race and Racism in International Relations: Confronting the Global Colour Line*. London – New York: Routledge, s. 1–15.
- Balibar, Etienne (1991): Is There a 'Neo-Racism'? In: Balibar, Etienne – Wallerstein, Immanuel (eds.): *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London – New York: Verso, s. 17–28.
- Barša, Pavel (2015): *Cesty k emancipaci*. Praha: Academia.
- Bartoš, František (2011): Pravicový extremismus: operacionalizace jevu, konstrukce škály a výsledky empirického výzkumu. *Sociologie*, Vol. 43, No. 5, s. 550–583.
- Bednářová, Edita (2010): Peniaze bez vzdelania nič neznamenajú. Ani v Keni. *Rozvojová pomoc*, No. jar 2010, s. 15.
- Bendix, Daniel – Danielzik, Chandra-Milena – Kiesel, Timo (2015): Education for sustainable inequality? A postcolonial analysis of materials for Development Education in Germany. *Critical Literacy: Theories and Practices*, Vol. 9, No. 2, s. 47–63.
- Bendix, Daniel – Ziai, Aram (2017): Rassismusanalyse in der Entwicklungsforschung am Beispiel deutscher reproduktiver Gesundheitspolitik in Tansania. *Peripherie: Zeitschrift für Politik und Ökonomie in der Dritten Welt*, Vol. 37, No. 146/147, s. 206–231.
- Bhabha, Homi (2004): *Location of Culture*. London – New York: Routledge.
- Blaut, James (1993): *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*. New York – London: Guilford Press.
- Bonilla-Silva, Eduardo (1997): Rethinking Racism: Toward a Structural Interpretation. *American Sociological Review*, Vol. 62, No. 3, s. 465–480, <doi:10.2307/2657316>.
- Buden, Boris (2013): *Konec postkomunismu: Od společnosti bez naděje k naději bez společnosti*. Praha: Rybka Publishers.
- Caton, Kellee – Santos, Carla Almeida (2009): Images of the Other: Selling Study Abroad in a Postcolonial World. *Journal of Travel Research*, Vol. 48, No. 2, s. 191–204, <doi:10.1177/0047287509332309>.
- Cenker, Michal (2010): Muslim Migrants in Bratislava. *Sociologie*, Vol. 42, No. 3, s. 213–236.
- Crewe, Emma – Fernando, Priyanti (2006): The elephant in the room: racism in representations, relationships and rituals. *Progress in Development Studies*, Vol. 6, No. 1, s. 40–54, <doi:10.1191/1464993406ps126oa>.
- Crewe, Emma – Harrison, Elizabeth (2002): *Whose Development? An Ethnography of Aid*. London – New York: Zed Books.
- Dahl, Gudrun (2001): Responsibility and Partnership in Swedish Aid Discourse. Nordiska Afrikainstitutet, <http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/102625/ipublicationdocument_singledocument/9506b4a3-6e3e-42a1-a16c-d89d232059f4/en/9.pdf>.

- Dogra, Nandita (2014): *Representations of Global Poverty: Aid, Development and International NGOs*. London – New York: I.B. Tauris.
- Du Bois, W. E. B. (2007): *The Souls of Black Folk*. Unabridged edition. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Duffield, Mark (2006): Racism, migration and development: the foundations of planetary order. *Progress in Development Studies*, Vol. 6, No. 1, s. 68–79, <doi:10.1191/1464993406ps128oa>.
- El Tom, Fairouz (2015): Annual NGO Ranking Shows “White Savior” Status Quo Remains Intact. *Africa is a Country*, <<http://africasacountry.com/2015/05/in-search-of-integrity-and-africans-in-the-ngo-world/>>.
- Epstein, Rachel A. (2014): Overcoming ‘Economic Backwardness’ in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Vol. 52, No. 1, s. 17–34, <doi:10.1111/jcms.12078>.
- Eriksson Baaz, Maria (2005): *The Paternalism of Partnership: A Postcolonial Reading of Identity in Development Aid*. London: Zed Books.
- Escobar, Arturo (1995): *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Essed, Philomena (1991): *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*. 1st edition. Newbury Park: SAGE Publications.
- Feagin, Joe R. (2006): *Systemic Racism: A Theory of Oppression*. 1st edition. New York: Routledge.
- Fecenková, Jana (2013): „Rozvinuté“ Slovensko vs. „rozvojová“ Afrika. *JeToTak.sk – blog Kritická ekonomia*, 22. 8. 2013.
- Ferguson, James (2006): *Global shadows: Africa in the neoliberal world order*. Durham – London: Duke University Press.
- Fields, Barbara J. – Fields; Karen (2012): *Racecraft: The Soul of Inequality in American Life*. London: Verso.
- Foucault, Michel (2003): *Myšlení vnějšku*. 2. vydání. Praha: Herrmann & synové.
- Galgóczi, Béla (2017): Why central and eastern Europe needs a pay rise. Working Paper 2017.01, European Trade Union Institute, <<https://www.etui.org/Publications2/Working-Papers/Why-central-and-eastern-Europe-needs-a-pay-rise>>.
- Gažovič, Ondrej (2014): *V zajatí paradoxov: Diskurzívna analýza rozvojovej spolupráce SR* (Dizertačná práca). Bratislava: Univerzita Komenského.
- Goudge, Paulette (2003): *The Whiteness of Power: Racism in Third World Development and Aid*. London: Lawrence And Wishart.
- Hall, Stuart (1997): The Spectacle of the ‘Other’. In: Hall, Stuart (ed.): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: SAGE and the Open University, s. 223–279.
- Hamar, Eleonóra – Szaló, Csaba – Šlesingerová, Eva (2007): Konceptualizace pojmů rasa a rasismus: Sociologický pohled. *Sociální studia*, Vol. 4, No. 4, s. 7–21.
- Heron, Barbara (2007): *Desire for Development: Whiteness, Gender, and the Helping Imperative*. Waterloo: Wilfrid Laurier Univ. Press.
- Horký, Ondřej (2011): Mediální stereotypy Jihu jako překážka veřejné diskuse: důsledky pro českou rozvojovou spolupráci. *Hledání českých zájmů: Obchod, lidská práva a rozvoj*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 102–124.
- Hödl, Gerald (2010): “Es tut mir nicht leid, dass ich’s gemacht hab’.” Eine “Oral history” der österreichischen Entwicklungshilfe. *Journal Für Entwicklungspolitik*, No. 3, s. 95–118.
- Hrubeš, Milan – Vávrová, Terézie (2015): Stereotypy ve výuce témat globálního rozvojového vzdělávání. Centrum občanského vzdělávání FHS UK, <http://mkc.cz/doc/Stereotypy_Vyzkumna_zprava.pdf>.
- Hund, Wulf D. (2003): Inclusion and Exclusion: Dimensions of Racism. *Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit*, Vol. 3, No. 1, s. 6–19.
- Hund, Wulf D. (2007): *Rassismus*. Bielefeld: Transcript.
- Hušek, Petr – Tvrďá, Kateřina (2016): The collective singularity of anti-racist actors: a case study of the Roma minority in the Czech Republic. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 39, No. 1, s. 49–67, <doi:10.1080/01419870.2016.1096406>.
- Chmelař, Aleš – Pícl, Michal – Bittner, Jan – Volčík, Stanislav – Nechuta, Aleš (2016): Analýza odlivu zisků: Důsledky pro českou ekonomiku a návrhy opatření: Příspěvek k debatě o udržitelnosti českého hospodářského modelu. Oddělení strategií a trendů EU Sekce pro evropské záležitosti & Odbor analýz a informací Úřadu vlády České republiky, <<https://www.vlada.cz/cz/urad-vlady/vydavatelstvi/vydane-publikace/analiza-odlivu-zisku-dusledky-pro-ceskou-ekonomiku-a-navrh-y-opatreni-155656/>>.
- Kapadia, Dharmi – Nazroo, James – Clark, Ken (2015): Have ethnic inequalities in the labour market persisted? In: Jivraj, Stephen – Simpson, Ludi (eds.): *Ethnic identity and inequalities in Britain: The dynamics of diversity*. Bristol – Chicago: Policy Press at the University of Bristol, s. 161–179.
- Kaplinsky, Raphael – Farooki, Masuma (2017): Raúl Prebisch and the Terms of Trade: How Things Have Changed. In: Margulis, Matias E. (ed.): *The Global Political Economy of Raúl Prebisch*. London – New York: Routledge, s. 194–201.
- Kapoor, Ilan (2008): *The Postcolonial Politics of Development*. London and New York: Routledge.
- Karim, Lamia (2011): *Microfinance and Its Discontents: Women in Debt in Bangladesh*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.

- Kontzi, Kristina (2011): Ich helfe, du hilfst, ... ihnen wird geholfen: Der Freiwilligendienst wetwärts reproduziert altbekannte Strukturen. *Informationszentrum 3. welt*, Vol. März/April 2011, No. 323, s. 40–42.
- Kopeček, Lubomír (1998): Židé v Polsku po roce 1945: Polsko-židovské vztahy a polský antisemitismus v nejnovějších dějinách. *Politologický časopis*, No. 3, s. 327–344.
- Kothari, Uma (2006): An agenda for thinking about 'race' in development. *Progress in Development Studies*, Vol. 6, No. 1, s. 9–23.
- Kunová, Anna – Sobotková, Lenka – Profant, Tomáš (2017): Závěrečná zpráva z vyhodnocení projektů zahraniční rozvojové spolupráce ČR realizovaných v rámci dotačního titulu „globální rozvojové vzdělávání a osvěta“ (Příloha 1: Hodnocení dotačního titulu a procesních otázek). Evaluation4Action a MZV ČR, <www.mzv.cz/file/2647276/Priloha_1_Hodnoceni_dotacniho_titulu.pdf>.
- Leeuwen, Theo van (2008): *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Lidchi, Henrietta (1999): Finding the Right Image: British Development NGOs and the Regulation of Imagery. In: Skelton, Tracey – Allen, Tim (ed.): *Culture and Global Change*. London – New York: Routledge, s. 87–101.
- Lišková, Kateřina (2012): „Mluví, jako kdyby byla fakt Češka“: Konstrukce národnosti/ethnicity v promluvách dětí. *Sociální studia*, Vol. 9, No. 2, s. 43–64.
- Loftsdóttir, Kristín (2009): Invisible colour: Landscapes of whiteness and racial identity in international development. *Anthropology Today*, Vol. 25, No. 5, s. 4–7, <doi:10.1111/j.1467-8322.2009.00685.x>.
- Lough, Benjamin J. – Carter-Black, Janet (2015): Confronting the white elephant: International volunteering and racial (dis)advantage. *Progress in Development Studies*, Vol. 15, No. 3, s. 207–220, <doi:10.1177/1464993415578983>.
- Lovisek, Judit (2011): Multikulturalizmus a problémy integrácie moslimských prisťahovalcov. *Sociológia*, Vol. 43, No. 4, s. 405–419.
- Machalová, Tatiana (1997): Boj proti rasismu jako boj za právo být jiný: Reflexe problému v kontextu kritické teorie společnosti. *Politologický časopis*, No. 2, s. 152–159.
- Mareš, Miroslav (2001): Otázky výzkumu pravicového extremismu. *Politologický časopis*, No. 2, s. 115–133.
- McEwan, Cheryl (2009): *Postcolonialism and Development*. Oxon – New York: Routledge.
- Miles, Robert (1991): *Racism*. London – New York: Routledge.
- Mullings, Leith (2008): *Race and Globalization: Transnational Blackness*. The Critical Black Studies Series. New York: Palgrave Macmillan, s. 11–18, <doi:10.1057/9780230615397_2>.
- Nederveen Pieterse, Jan (1992): *White on Black: Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*. New Haven – London: Yale University Press.
- Nederveen Pieterse, Jan (2001): *Development Theory: Deconstructions/Reconstructions*. London: Sage.
- Nölke, Andreas – Vliegenthart, Arjan (2009): Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, Vol. 61, No. 4, s. 670–702, <doi:10.1017/S0043887109990098>.
- Noxolo, Patricia (2006): Claims: A Postcolonial Geographical Critique of 'Partnership' in Britain's Development Discourse. *Singapore Journal of Tropical Geography*, Vol. 27, No. 3, s. 254–269.
- Omi, Michael – Winant, Howard (2014): *Racial Formation in the United States*. New York: Routledge.
- Pavlicová, Vendula (2012): Stereotypical Images of the Global South in the Media: The Role of the Development Actors. In: Tůmová, Jana (eds.): *Crucial Problems of International Relations through the Eyes of Young Scholars: Actors and Actorness in International Relations: State and Their Discontents*. Praha: Nakladatelství Oeconomica, s. 97–110.
- Perold, Helene – Graham, Lauren A. – Mavungu, Eddy Mazembo – Cronin, Karena – Muchemwa, Learnmore – Lough, Benjamin J. (2013): The colonial legacy of international voluntary service. *Community Development Journal*, Vol. 48, No. 2, s. 179–196, <doi:10.1093/cdj/bss037>.
- Pick, Miloš (2009): *Stát blahobytu, nebo kapitalismus? My a svět v éře neoliberalismu 1989–2009*. Všeň: Grimmus.
- Profant, Tomáš (2019): *New Donors on the Postcolonial Crossroads: Eastern Europe and Western Aid*. London – New York: Routledge.
- Rattansi, Ali (2007): *Racism: A Very Short Introduction*. Very Short Introductions. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Rut, Ondřej – Špačková, Šárka – Chmelař, Pavel – Kulhánková, Tereza – Štěrbá, Leděk – Hejkrlik, Jiří – Chartrná, Michaela (2007): Dopady české spotřeby na rozvojové země. Společnost pro Fair Trade a Zelený kruh, <www.zelenykruh.cz/dokumenty/studie-dopady-spotreby.pdf>.
- Ryšavý, Dan (2003): Sociální distance vůči Romům: Případ vysokoškolských studentů. *Sociologický časopis*, Vol. 39, No. 1, s. 23.
- Said, Edward (2008): *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Strobach, Vít (2015): *Židé: národ, rasa, třída*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Sýkora, Luděk – Fiedlerová, Klára – Freidingerová, Tereza – Svobodová, Andrea – Čermáková, Dita (2016): Soužití v městské čtvrti: majorita a Vietnamci v Praze-Libuši. *Czech Sociological Review*, Vol. 52, No. 4, s. 475–503, <doi:10.13060/00380288.2016.52.4.269>.

- Tomášek, Marcel (2016): Paradox vymístění: příspěvek k post-totalitní reflexi vztahů se sudetskými Němci a polsko-židovských vztahů. *Sociální studia / Social Studies*, Vol. 1, No. 2, <https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5483>.
- Walach, Václav (2016): (Ne)bezpeční Romové? Analýza významu bezpečnosti ve vztahu k Romům ve vládních dokumentech České a Slovenské republiky. *Sociológia*, Vol. 48, No. 2, s. 172–191.
- White, Sarah (2002): Thinking race, thinking development. *Third World Quarterly*, Vol. 23, No. 3, s. 407–419.
- White, Sarah C. (2006): The 'gender lens': a racial blinder? *Progress in Development Studies*, Vol. 6, No. 1, s. 55–67, <doi:10.1191/1464993406ps127oa>.
- Wilson, Kalpana (2012): *Race, Racism and Development: Interrogating History, Discourse and Practice*. London – New York: Zed Books.
- Win, Everjoice (2004): 'If It Doesn't Fit on the Blue Square It's Out!' An Open Letter to My Donor Friend. In: Groves, Leslie – Rachel, Hinton (ed.): *Inclusive Aid: Changing Power and Relationships in International Development*. London: Earthscan, s. 123–127.
- Winant, Howard (2002): *The World Is a Ghetto: Race and Democracy Since World War II*. New York: Basic Books.
- Ziai, Aram (2004): *Entwicklung als Ideologie? Das klassische Entwicklungsparadigma und die Post-Development Kritik zur Analyse des Entwicklungsdiskurses*. Hamburg: Deutsches Übersee-Institut.
- Ziai, Aram (2006): *Zwischen Global Governance und Post-Development: Entwicklungspolitik aus diskurs-analytischer Perspektive*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Ziai, Aram (2013): The discourse of "development" and why the concept should be abandoned. *Development in Practice*, Vol. 23, No. 1, s. 123–136, <doi:10.1080/09614524.2013.752792>.
- Ziai, Aram (2014): Progressing towards Incoherence: Development Discourse Since the 1980s. *Momentum Quarterly: Zeitschrift für sozialen Fortschritt*, Vol. 3, No. 1, s. 3–14.
- Ziai, Aram (2017): 'I am not a Post-Developmentalist, but...': The influence of Post-Development on development studies, *Third World Quarterly*, Vol. 38, No. 12, s. 2719–2734.

Dokumenty

- MZV ČR (2016): Národní strategie globálního rozvojového vzdělávání 2011–2015 aktualizovaná pro období 2016–2017. Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, <www.mzv.cz/file/2076360/Narodni_strategie_GRV_2016_2017_MZV_MSMT_web.docx>.
- PiP (2012): Už ďalšie štyri školy majú výživnejšiu stravu. People in Peril, <<https://clovekvoohrozeni.sk/uz-dalsie-styri-skoly-maju-vyzivnejšiu-stravu/>>.
- PMVRO (2010): Kódex používania obrazového materiálu a podávania správ. Platforma mimovládnych rozvojových organizácií, <www.mvro.sk/sk/kodexy/kodex/uplne-zneniekodexu>.
- Rozhovor č. 3 (2013): Rozhovor s respondentom z Nadácie Pontis. 25. 6. 2013, osobne v Bratislave.
- Rozhovor č. 9 (2013): Rozhovor s respondentom z Človeka v ohrození. 13. 8. 2013, osobne v Bratislave.
- Rozhovor č. 12 (2013): Rozhovor s respondentom zo SAMRS. 8. 8. 2013, osobne v Bratislave.
- Rozhovor č. 14 (2014): Rozhovor s respondentom zo SAMRS. 26. 2. 2014, osobne v Bratislave.
- Secret aid worker (2015): Secret aid worker: there is still racism within humanitarian work. *The Guardian*, 18. 8. 2015, <<http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/aug/18/secret-aid-worker-racism-humanitarian-work>>.
- SITA (2012): Rektora vysokej školy obviňuje docent z rasizmu voči Rómom. *SME*, 18. 10. 2012, <<https://domov.sme.sk/c/6572983/rektora-vysokej-skoly-obviňuje-docent-z-rasizmu-voci-romom.html>>.

Note

The research underpinning this publication was supported by the Slovak Research and Development Agency, agreement no. APVV-16-0540. The author would like to thank the participants in the Seminar on Critical Studies at the Institute of International Relations in Prague, the two anonymous reviewers, and Tomáš Dopita for their useful comments.

AUTHOR BIOGRAPHY

Tomáš Profant, PhD, studied Political Science, International Relations and European Studies at Masaryk University in Brno and finished his PhD at the University of Kassel. He is a research fellow at the Institute of International Relations in Prague and a lecturer at the Institute of European Studies and International Relations at the Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava. His research interests include international political economy, North-South relations, post-development and postcolonial theory, and critical discourse analysis. He is the author of *New Donors on the Postcolonial Crossroads: Eastern Europe and Western Aid*.